

Tipul etnologic românesc. Un studiu al expresiilor care conțin termenii «inimă» și «suflet»

Mariana NEAGU

„Din *fundul sufletului* tău izbucnește glasul
secular al neamului tău” (C. Popovici)

Studiile din literatura imagologică de până acum caracterizează tipul etnologic românesc prin trăsături cum ar fi bunătatea, ospitalitatea, simțul umorului, toleranța, răbdarea, cordialitatea, tendința spre fatalism și contemplație, apatia, extrovertirea, nevoia de a-și spune nemulțumirile, necazurile, dar și conștientizarea acestor însușiri¹.

Tema conceptualizării inimii și a sufletului a fost și este discutată de lingviști cognitivști (prima mai mult, a doua mai puțin), care exploatează interacțiunea dintre lingvistică, psihologie (cognitivistă) și antropologie. Astfel, pentru conceptul „inimă” se susține ideea unui nucleu cognitiv comun pentru majoritatea culturilor, dar se demonstrează și manifestările specifice concrete, diferite de la o cultură la alta. De exemplu, multe expresii din limba chineză (Yu 2005) evidențiază inima ca centru al cunoașterii, în timp ce în limba thailandeză expresiile care conțin echivalentul termenului *jal* „inimă” indică mai degrabă moduri de a înțelege conceptul de «minte» / «gândire». O altă idee care trebuie menționată este cea care vizează legătura dintre lexicologie (mai precis, etimologie) și etnomedicină. Se consideră că etimologiile conțin indicii despre teoriile etnomedicale tradiționale, care se referă, pe de o parte, la forța vitală care acționează asupra corpului și spiritului, iar pe de altă parte, la relația care există între forța vitală și organele cardiovasculare. De fapt, emoțiile, forța vitală, intelectul – toate acestea constituind obiectul clasic de studiu al psihologiei – se numără, în ultimii ani, printre temele favorite ale lingviștilor cognitivști (Kovecses 2000). Acest fapt nu e surprinzător atâta timp cât, pe bună dreptate, se consideră că în fiecare limbă se pot descoperi urmele unei anumite etnopsihologii² și etnofilosofii. Iată de ce considerăm că studiile imagologice și cele semantice pot deveni complementare în cadrul larg și interdisciplinar oferit de lingvistica cognitivistă. Ceea ce ne propunem în prezenta lucrare este o analiză a expresiilor care conțin termenii *inimă* și *suflet*, menită, în final, să evidențieze legătura *sens lexical – mod de a gândi – valoare culturală*. Scopul propus nu este unul ușor, mai ales dacă admitem ideea schimbării atât în semantica termenilor,

¹ Este de remarcat aici faptul că autorii străini, cum ar fi Heitmann 1995, discută cu predilecție însușirile pozitive, în timp ce autorii români (Alecsandri 1928; Rădulescu-Motru 1999; Drăghicescu 1996; Iordache 1995; Preda 1999) se concentrează asupra defectelor românilor, lista viciilor fiind mult mai bogată decât cea a virtuților.

² Ideea aceasta, întâlnită la Bogdan Petriceicu-Hașdeu (*Prelegeri de etnopsihologie* (1900), în *Scrieri filosofice*, Cluj-Napoca, Dacia, 1985), pare să fie încă valabilă: dacă etica, arta și literatura sunt etnopsihologice, de ce lingvistica ar reflecta mai puțin sufletul unui popor?

cât și în sistemul valorilor culturale, al mentalității. Vom încerca să conturăm un tip și nu un stereotip³ etnic românesc, conștientizând toate dificultățile demersului.

Sensuri ale cuvântului «suflet»

Cuvântul «suflet», provenit din latinescul *sufflitus* – „respirație”, are în limba română un număr însemnat de derivate (verbele *sufli*, *insufli*; adjectivele *sufletească* / *sufletească*, *însuflețit*, *însuflețitor*, *neînsuflețit*; adverbul *sufletește*), fapt ce ar îndemna pe un etnolingvist să presupună că acest concept și valorile morale pe care le implică au un loc special în cultura română: „Cu toată apăsarea *sufletească*, se pomeni zâmbind” (Tudoran, în DLR: 1945); „Oameni de talent ce au lucrat pentru neam... care au îmbogățit *sufletește* omenirea” (Nicolae Iorga, în DLR: 1945); „Românul pare dar a trăi *sufletește* mai mult cu o conștiință de grup decât a sa personală” (Rădulescu-Motru 1999: 41).

Cu toate acestea, în polisemia termenului românesc «suflet» există sensuri comune ale echivalențelor lui din limbile engleză, franceză și germană. Explicația este desigur de natură cognitivă, în sensul că mecanismul de conceptualizare al termenilor fundamentali ai existenței (timpul, viața, moartea, sufletul) – care sunt de cele mai multe ori complecși, abstracți, insuficient conturați / clarificați – se face prin echivalarea lor cu elemente ale universului familiar, de regulă, concrete. Modelele cognitive la care se ajunge se bazează pe experiențe umane fundamentale, astfel încât regăsim aceleași modele metaforice conceptuale / metafore conceptuale în mai multe limbi, ceea ce susține ideea experienței general umane ca fundament al procesului obiectiv de metaforizare. Schemele conceptuale stabilite transgresează granițele dintre limbi, actualizându-le la nivelul metaforei lexicalizate, uzuale și uzate care își dezvăluie originile metaforice doar la o analiză atentă : (1) rom. *a-și da sufletul*, fr. *rendre l'âme*, germ. *die Seele aus hauchen*, turc. *ruhunu teslim et*; (2) rom. *a se dedica trup și suflet*, fr. *se donner corps et âme*, germ. *mit Leib und Seel sein*, engl. *put soul into*; (3) rom. *a-și vinde sufletul*, fr. *perdre / vendre / racheter / sauver son âme*, germ. *Der Geizige trägt seine Seele feil*, engl. *sell one's soul*

Sensuri comune cu ale termenului «soul»

Comparând polisemia termenului «suflet» cu polisemia echivalentului său englezesc *soul*, am remarcat următoarele sensuri comune :

a) substanța spirituală cu existență veșnică, opusă trupului: rom. „Mă rugam pentru *sufletele* celor morți” (Alecsandri, în DLRLC, IV: 297); engl. „A good *soul* like a good body should be as unobtrusive as possible in so far as it functions properly, it should not be noticed for good or for evil” (Cyril Edwin Michinson Joad, în Robert 2001: 219).

³ Stereotipurile sunt forme naturale și spontane ale categorizării. Ca structuri primare de abordare a noutății și diversității umane, stereotipurile se justifică prin funcția lor adaptativă, de orientare inițială a intercunoașterii. (Iacob 2003: 184).

⁴ Rădulescu-Motru discută însușirile *sufletești* ale românilor (Rădulescu-Motru 1999: 11, 15), se referă la actualitatea *sufletească* a unei populații (Rădulescu-Motru 1999: 12), la popoarele creatoare de originalitate *sufletească* (Rădulescu-Motru 1999: 12), viață *sufletească* (Rădulescu-Motru 1999: 13), lipsa unei identități de structură *sufletească* (Rădulescu-Motru 1999: 26), unitate *sufletească* (Rădulescu-Motru 1999: 43), gregarism *sufletească* (Rădulescu-Motru 1999: 45), apropiere *sufletească* a membrilor unei societăți (Rădulescu-Motru 1999: 60).

b) persoană, factor esențial, care determină o acțiune, concepție: rom. „Bălcescu a fost *sufletul* viu al revoluției de la 1848” (Sadoveanu, în DLRLC, IV: 297); engl. „He was the *soul* of European coalition” (Macaulay, in OED: 2954).

c) persoană, îns, individ: rom. „Spune-mi te rog, câte *suflete* are acum Moldova” (Kogălniceanu, în DLRLC, IV: 297); engl. „Less than five hundred *souls* inhabit the three... streets” (Dylan Thomas in OED: 2954).

d) termen cu care cineva se adresează persoanei iubite: rom. „De nu m-ai uita încalte, *sufletul* vieții mele” (Eminescu, *Opere*, I, p. 54); engl. „My love, my life, *my soul*,... fair Helena” (William Shakesperare, *A Midsummer Night's Dream*, în Dunkling 1990: 235)

Wierzbicka 1992: 59 menționează că termenul rus *duša* sau diminutivele sale pot fi folosite ca apelative, în timp ce cuvântul *Seele* din limba germană modernă nu are o astfel de utilizare, în locul lui fiind folosit termenul *Herz*. Sensul derivat ‘omenie, bunătate’, însușire pe care Vlahuță o definește ca fiind „o frumusețe pe care o percepi direct cu sufletul”, bazat pe metonimie, este sinonim cu cel desemnat de termenul «inimă»: ‘a avea inimă bună’⁵ (sau *de aur*): „Era în Iași un tânăr...frumos și *bun la inimă*” (Negruzzi, S.I 81 în DLRLC, vol. II, p. 519); „La unul *fără suflet* trebuie unul *fără de lege*” (Creangă, în DLR: 1943); „Vezi colo pe urâciunea *fără suflet*, *fără cuget*” (Eminescu *Opere*, I, p. 150).

Colocația *fără suflet* este comparabilă cu cea din limba engleză *lacking soul*, dar aceasta din urmă înseamnă mai degrabă ‘lipsit de sensibilitate’, și este mai aproape de expresia din limba franceză *manquer d’âme*.

Sensul derivat ‘generozitate’, tot metonimic, care apare în expresia *suflet mare*, pare a fi un calc după expresia din limba franceză *une grande âme*: „Nu era o ființă de rând, era un *suflet mare* care înțelegea lumea și viața” (Vlahuță, în DLRLC, IV: 297); „Ideile mari pornesc din *suflete mari*. Cei mici se mulțumesc să stea închiși în egoismul lor” (Vasile Conta, în DLR: 1943); „A fost un *suflet mare* și nobil, o inimă curată” (Ghica, în DLR: 1943).

Acest sens nu apare în polisemia termenului *soul*, din limba engleză. Sensul ‘generozitate’ apare însă în polisemia cuvântului *heart* („have a large *heart*”, „be big-*hearted*”), ca și printre sensurile termenului *inimă* („a avea *inimă* largă”). Un alt sens al termenului *suflet* care lipsește din polisemia termenului *soul* este ‘conștiință’: „a i se încărcă *sufletul*”, „a i se lua ceva de pe *suflet*”, „a avea ceva pe *suflet*”, „a sta pe *suflet*”. Acest sens apare și în polisemia termenului *inimă*: „a avea ceva pe *inimă*”, „a fi cu *inima împăcată*”. Sensurile metonimice enumerate până acum ilustrează configurația metonimică „întreg pentru parte”, mai precis „categorie pentru trăsătură relevantă / definitorie” (Norrick 1981, Panther și Radden, 1999 *apud* Neagu 2005).

Sensuri specifice

Pornind de la ipoteza Annei Wierzbicka (1992), potrivit căreia conceptele *suflet*, *minte*, *inimă* conțin indicii relevante pentru istoria culturală și etnofilosofia (modernă) a unui popor, în cele ce urmează vom examina mai îndeaproape anumite trăsături etnice românești. Astfel, existența în limba română a unor expresii ca „a-și căuta de suflet / de ale sufletului”, „a-și vedea de suflet”, „a se îngriji de suflet”, „a căuta de sufletul cuiva”, „a da ceva de sufletul cuiva” (expresii cărora nu le-am găsit echivalențe în limbile

⁵ O expresie interesantă din punct de vedere etnologic mi se pare „bun la suflet ca pâinea caldă”.

engleză, franceză și germană) poate fi justificată de religiozitatea caracteristică poporului român, însușire comentată de Constantin Rădulescu-Motru astfel: „Dar și religios este românul. De ochii satului însă... Românul este religios, dar pe câtă vreme vede pe toată lumea că este religioasă. Rar excepții de la religiozitate să fie pornită din fundul inimii, de acolo de unde pornește și sentimentul personalității” (Rădulescu-Motru 1999: 37).

Ideea ortodoxiei superficial asumată sau asimilată este subliniată și de Cristian Preda (1995: 88), care, citând parțial din una dintre scrierile politice ale lui Constantin Rădulescu-Motru (*Cultura română și politicianismul*), sintetizează diferențele dintre ortodoxism, catolicism și protestantism: „Ortodoxismul în genere nu este o școală pentru viața practică, întrucât el nu impune conștiinței credinciosului realizarea în faptă a legilor morale, ci se mulțumește cu afirmarea credinței nețârmurite... Spre deosebire de catolici, care consideră faptele ca o justificare și o mântuire a grației, spre deosebire de protestanți, care consideră operele precum și întreaga religie dintr-un punct de vedere practic pentru ortodoxie, esențialul, scopul credinței, nu stă în viața practică, ci în izbăvirea sufletului” (Preda 1999: 88).

Expresia „să fie de sufletul...” (inexistentă în limbile de circulație menționate până acum) susține ideea religiozității înțeleasă ca ritual. În plus, considerăm că ea are conotațiile unei alte valori culturale – compasiunea. Alte expresii care conțin termenul discutat, *suflet*, și care indică prezența acestei însușiri în tipul etnologic românesc sunt: „a lua de suflet”, „copil de suflet”, „vai de sufletul (cuiva)”, „a i se rupe sufletul / inima de mila (cuiva)”, „a i se înmuia inima”: „A rămas întotdeauna *copilul de suflet* al mănăstirii” (Voiculescu, în DLR: 1942); „Luându-și rămas bun de la *fiul său de suflet*, se culcă și adormi somnul cel lung” (Ispirescu, în DLRLC, IV: 297).

Dimensiunea emoțională a *sufletului* este lexicalizată în expresii care conțin atât termenul «suflet», cât și «inimă»: „a pune la inimă”, „a-și face inimă rea”, „a-i merge la suflet”, „a unge la inimă”. În limba engleză modernă, termenul «soul» nu are sensuri comparabile, acestea fiind mai degrabă identificabile în limba engleză din perioada Renașterii. În schimb, în limba engleză modernă, termenul «heart» păstrează sensurile legate de emoții, pierdute de termenul «soul»: „take to heart”, „be sick at heart”: „It is interesting to note that in older English the meaning of *soul* was different from what it is now and reflected a different folk philosophy. The existence of *soul* in that older meaning could not be so readily denied because that older *soul* was open to introspection rather like *mind* in contemporary English” (Wierzbicka 1992: 37).

Ipoteza Annei Wierzbicka pare a se susține prin exemplul din Shakespeare, *Hamlet* (act III, scena 4): „O, Hamlet, speak no more; / Thou turn'st mine eyes into my very soul; / And there I see much black and grained spots / As will not leave their tinct.”⁶

Tendința spre extrovertire a românului, codată lingvistic în expresii ca „a-și deschide sufletul”, „a-și descărca sufletul”, „a-și răcori inima”⁷ este surprinsă și blamată de Constantin Rădulescu-Motru: „Românul, când a avut câte ceva de păstrat, l-a încredințat lumii. El și-a vărsat focul inimii, într-o inimă tot ca a lui, și a evitat totdeauna să stea de vorbă cu sine însuși sau să-și sape gândul pe piatră sau metal. Lumea chemată

⁶ Wierzbicka, Anna, *Semantics, Culture and Cognition*, Oxford, Oxford University Press, 1992, p. 39-65.

⁷ În limbile engleză și franceză, locuțiunile corespunzătoare sunt engl. *pour out one's heart*, fr. *ouvrir son cœur / âme*.

să-i știe gândul este lumea cu care el stă de vorbă; lumea cu care el poate cânta, juca și munci împreună; este lumea vizibilă lui și care îi absoarbe cu desăvârșire individualitatea” (Rădulescu-Motru 1999: 42).

Nevoia de extrovertire nu este specifică doar românilor; este o trăsătură pe care Wierzbicka (1992: 57) o atribuie sufletului rusesc, invocând nu volumele lui Dostoievski⁸, ci expresii ca *izlit dušu*, literal „a-și vărsa sufletul”, *otvesti dušu*, literal „a-și răcori / ușura sufletul”, *otkryt dušu*, literal „a-și deschide sufletul”, *duša naraspaku*, literal „un suflet larg deschis”, *razgovorivat po dušam*, literal „a vorbi de la suflet la suflet”. Aceeași lingvistă australiană de origine poloneză optează pentru păstrarea termenilor originali când compară *duša* cu *Seele*, argumentând că termenul rusesc este mult mai complex decât cel german, incluzând toate experiențele lăuntrice și nu doar pe cele de nepătruns: „the Russian *duša* is much more comprehensive than the German *Seele*; it can include all the inner experiences (as long as they are morally coloured) and not only the deeper and more inscrutable ones: this explains, I think, the wider scope of *duša* and its greater importance in Russian discourse” (Wierzbicka 1992: 58). Un alt argument lingvistic în favoarea ideii de „rudenie” dintre *suflet* și *duša* îl poate constitui folosirea ca apelativ a celor doi termeni și ai formelor lor diminutive⁹. În plus, constantele caracterului rus, analizate de Ivanov (2004) în studiul său imagologic pot confirma ipoteza noastră.

Concluzii

Deși, în general, în limbile indo-europene *inima* este asociată cu sedii sensibilității, al sentimentelor, în limba română, cuvântul *suflet* supraviețuiește încă în expresii și locuțiuni, în timp ce în limba engleză sensurile lui au fost preluate de *heart*. Termenii «suflet» și «inimă» sunt mai apropiați din punct de vedere semantic de cuvintele *heart* și *duša*. Multe sensuri care se referă la latura psihică, spirituală a omului sunt cuprinse în polisemia bogată a cuvântului *suflet* care conține nouă sensuri ce vizează aspecte morale și emoționale. Conceptul *suflet* presupune intersectarea altor domenii conceptuale *trup*, *minte*, *inimă*, *viață*, *moarte*, *esență*, *imortalitate*, *Dumnezeu*, domenii care reflectă diferențele etnofilosofice dintre diferite culturi. Câteva dintre sensurile metonimice identificate pot fi asociate cu valori culturale și / sau cu un anumit profil etnologic, confirmat sau infirmat de studiile imagologice existente.

Bibliografie

- Alecsandri, Vasile, *Introducere la C. Negruzzi, Fragmente istorice*, editată de Eugen Lovinescu, București, 1928 [1872].
- Drăghicescu, D., *Din psihologia poporului român*, București, Editura Albatros, 1996 [1907].
- Dunkling, Leslie, *A Dictionary of Epithets and Terms of Address*, vol. II, London and New York: Routledge, 1990.
- Hașdeu, Bogdan-Petriceicu. *Prelegeri de etnopsihologie* (1900), în *Scrieri filosofice*, Cluj-Napoca, Dacia, 1985.
- Heitmann, Klaus, *Imaginea românilor în spațiul lingvistic german. 1775-1918*, București, Editura Univers, 1995.

⁸ Aluzie la „Vă ofer o călătorie gratuită în sufletul rusesc: toate volumele lui Dostoievski” (Teodoreanu, în DLR: 1941).

⁹ În limba germană doar cuvântul «Herz» poate fi folosit ca apelativ.

- Iacob, Luminița-Mihaela. *Etnopsihologie și imagologie. Sinteze și cercetări*, Iași, Editura Polirom, 2003.
- Iordache, Gheorghe, *Românul între ideal și compromis*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995.
- Ivanov, Leonte, *Imaginea rusului și a Rusiei în literatura română. 1840-1948*, Chișinău, Editura Cartier, 2004.
- Kovecses, Zoltan, *Metaphor and Emotion. Language, Culture and Body in Human Feeling*, Cambridge University Press, 2000.
- Neagu, Mariana, *Cognitive Linguistics. An Introduction*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 2005.
- Neagu, Mariana, *Is There Anything Cultural in the Domain Matrix of SUFLET?* in *Cultural Matrix Reloaded*. Seventh International Conference of RSEAS, București, Editura Didactică și Pedagogică, 2005.
- Popovici, C., *Naționalism sau democrație. O critică a civilizațiunii moderne*, lucrare editată de Constantin Schifirneț, București, Editura Albatros, 1997 (1910).
- Preda, Cristian. *Occidentul nostru*, București, Editura Nemira, 1999.
- Rădulescu-Motru, Constantin, *Psihologia poporului român*, București, Editura Paideia, 1999 [1939].
- Wierzbicka, Anna, *Semantics, Culture and Cognition*, Oxford, Oxford University Press, 1992, p. 39-65.
- Yu, Ning, *The Chinese Heart as the Central Faculty of Cognition*, lucrare prezentată la Conferința internațională de lingvistică cognitivă, Seul, 2005.

Dicționare

- Andrews, Robert, *The New Penguin Dictionary of Modern Quotations*, London, Penguin Books, 2001.
- Ciobanu, Elena, Magdalena Popescu, Marian Popescu et alii, *Dicționar explicativ și enciclopedic al limbii române. Cu etimologia și frazeologia cuvintelor*, București, Editura Floarea Darurilor, 1997.
- DA = *Dicționarul limbii române*, întocmit și publicat după îndemnul și cu cheltuiala majestății sale regelui Carol I, București, Academia Română, 1937.
- DLR = *Dicționarul limbii române*, serie nouă, tom X, partea a 5-a, Litera S (*Spongiar-Swing*), București, Editura Academiei Române, 1994.
- DLRLC = *Dicționarul limbii române literare contemporane*, vol. IV, București, Editura Academiei, 1955 – 1957.
- Duda, Gabriela, Aglaia Gugui et alii, *Dicționar de expresii și locuțiuni ale limbii române*, București, Editura Albatros, 1985.
- Dunkling, Leslie, *A Dictionary of Epithets and Terms of Address*, vol. II, London and New York: Routledge, 1990.
- OED = *Oxford English Dictionary*, ediția 1989, vol. XVI, Oxford Clarendon Press.

Izvoare

- M. Eminescu, *Opere*, vol. I-XVI, ediție critică îngrijită de Perpessicius, Editura Academiei Române, București, 1939.

The Romanian Ethnologic Type: a Study of *Soul* and *Heart* Idioms

Imagologic studies focusing on the Romanians as an ethnologic type have stressed features such as kindness, hospitality, good sense of humour, tolerance, patience, interpersonal warmth, cordiality, tendency towards fatalism, apathy and contemplation, need for and habit of complaining about poverty and injustice, awareness of both their qualities and drawbacks. Our study of *soul* and *heart* expressions in Romanian and English is meant to show that there is a common cognitive core which underlies the conceptualization of “soul” and “heart” in different languages and there are also specific concrete manifestations. Thus, we attempt to test the hypothesis according to which semantic values conventionally symbolized in a given language could be indicative of cultural values which are shared by speakers of the language. In other words, the paper investigates (1) to what extent the concept of “soul” may reflect some differences in the ethnophilosophies associated with different languages and (2) whether this concept may be used as an interpretive tool for an understanding of self-other relationship and hence, cultural variation. Our analysis, based on a corpus of *soul* idioms that parallel *heart* idioms, will point out similarities and, more importantly, stress differences that might shed some light on the relationship between meanings, cultural values and ways of thinking.